

Drömmar

En vänbok till Ingemar Nilsson

Mats Andrén, Henrik Björck,
Johan Kärfelt & Cecilia Rosengren
(red.)

Arachne nr 21

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

En fågelskådares drömmar

Helge Malmgren

Drömmen som kreativt kaos

Kaos, i matematisk mening, är en uppsättning egenskaper hos deterministiska dynamiska system. Typiskt för kaotiska system är att de aldrig stabiliserar sig i ett slutligt beteendemönster. De återkommer faktiskt aldrig till exakt samma punkt två gånger. Då och då kan de plötsligt "byta spår" mitt i ett *skenbart* stabilt beteende för att någon gång senare lika plötsligt återvända till *ungefär* samma beteende. De är därför synnerligen svårförutsägbara. Likaså kan små förändringar i starttillståndet leda till väldiga skillnader i tillstånd längre fram – jämför den så kallade "fjärilseffekten". (Det var nog Ray Bradbury som skrev om den första gången, i en novell om en turistresa till dinosaurieland som gick snett.) Man kanske tror att kaos i denna mening bara uppkommer i ovanliga, synnerligen komplicerade system – och visst är det sant att mycket komplicerade system med många frihetsgrader oftare uppvisar kaos. Men ett så enkelt system som en forcedrad pendel, det vill säga en vanlig pendel som man ger ett regelbundet varierat tryck uppifrån i upphängningspunkten för att hålla igång rörelsen, blir gärna kaotiskt. (Testa också att puffa på ett barns gunga

med en frekvens som inte är synkad med gungans egen.) Och att vädret är tillräckligt komplicerat för att vara kaotiskt är ett både teoretiskt och empiriskt väl underbyggt påstående.

Hjärnan är troligen det mest komplexa system vi känner till (för sin storlek: två eller hundra hjärnor i interaktion med vädret utgör naturligtvis ett ännu mer komplext system...), och dess icke-linjära funktionssätt ger ypperliga möjligheter för kaoticitet. Frågan som uppkommer är givetvis hur det mänskliga beteendet (ibland) kan vara så extremt välordnat och förutsägbart som det (ibland) är. Tänk på en bilförare som kör i mörker och snöyra på dåliga vägar mellan två småländska städer. Hundratals, kanske tusen gånger varje timme gör hon en precisionsrörelse med ratten, som gör att bilen håller sig inom en snäv marginal på rätt sida av vägbanan. Hon ska vara mycket glad över att kaos inte bryter in i hennes beteende så att en av hennes rörelser plötsligt blir bakvänd och hon flyger av vägen åt vänster. Men hur kan det vara så? Hur kan vi kontrollera det potentiella, oerhörda inre kaos, som hjärnans grundläggande uppbyggnad inbjuder till? I det här fallet kontrollerar hjärnans ägare dessutom inflytandena från ett kaos utanför sig – ovädret.

Nu var det egentligen inte den frågan jag tänkte svara på i dag (tur det, för det kan jag inte), utan ”bara” vad kaos har att göra med drömmar. Men jo, ett slags svar skulle jag kunna ge på den första frågan: det är medvetandet som kontrollerar hjärnans potentiella kaos. Medvetandet då i en speciell, funktionell betydelse av *kontrollmedvetande* som varken sammanfaller med vad vi talar om som ”fenomenellt medvetande” (våra upplevelser) eller med ”kognitivt medvetande” (vårt tänkande och vår kunskap). (Man kan läsa lite mer om de här olika betydelseerna i Ingemars och min lilla artikel från häromåret.¹) Men detta svar är förstås bara att omformulera problemet till:

1 Helge Malmgren & Ingemar Nilsson, “Consciousness” i William A. Darity, Jr (red.): *International encyclopedia of the social sciences, 2d ed, Vol 2* (Detroit 2008), 78–82.

hur fungerar egentligen den kontrollerande aspekten av medvetandet? Och *den* frågan försöker jag inte ge något svar på i dag.

Vad har kaos att göra med drömmar? Låt oss först lägga märke till att drömmens typiska dynamik uppvisar många kännetecken på kaos. Drömmen spinner runt ett tema men kommer inte till exakt samma punkt två gånger, sedan byter den plötsligt spår och varierar sig runt ett annat ämne, för att senare återkomma till en ny variant av det första temat (aldrig en exakt repris), etcetera etcetera – alltsammans med en viss begriplighet och konsekvens i behandlingen av varje tema, men oftast utan någon urskiljbar ”logik” i de tvära vändningarna och temabytena. Jag ska inte argumentera mer kring detta utan kommer för att kunna gå vidare i resonemanget att förutsätta, att vårt kognitiva och fenomenella medvetande till stor del fungerar kaotiskt under drömmen.

Varför är det så?

Redan Freud noterade att drömmen inte respekterar den vanliga tiden och det vanliga rummet. Inte så att det inte finns en drömtid – utan så att det finns flera, sammanvävda på nyckfylla sätt. Varje drömtid kan upplevas mycket intensivt, man kan till exempel ha mycket bråttom i drömmen (jag missar ofta tåg, eller hinner inte gå av tåget innan det går igen), men den enskilda sekvensen hänger inte samman med andra sekvenser på det systematiska sätt som vi är vana vid från det vakna tidsmedvetandet. Likaså finns det många drömrums, som ändå ofta tycks vara varianter av ett fåtal välbekanta rum – drömmens landskap (dem ska jag skriva om en annan gång). Drömrumsrummen kan vara mycket åskådliga och konkret rumsliga, både visuellt och motoriskt, men de olika perspektiven kan inte förenas till en logiskt möjlig bild av en verklighet.

En förklaring till att drömmen ser ut så här kan ligga i det sätt som våra minnen (inte) är organiserade på. När man börjar tänka på hur våra minnen av självupplevda händelser (våra ”episodiska minnen”) är lagrade i hjärnan, är det frestande att föreställa sig att de alla ligger uppradade någonstans, som diabilder i en jättelång låda. Men så

kan det inte vara – det skulle kräva ett oerhört lagringsutrymme. Om man tänker på att våra enskilda minnen *liknar* varann i hög grad inser man mycket snart att det finns mycket effektivare sätt att lagra dem. Kortfattat uttryckt: Istället för att spara två likadana diabilder från två likadana händelser med en dags mellanrum kan man ju spara en enda bild och anteckna att den gäller för båda dagarna. Exakt hur evolutionen har generaliserat denna triviala princip till en effektiv komprimeringsalgoritm för episodiska minnen är det ingen som vet (frågan är ett bra tips för den som siktar på ett Nobelpris), men det är helt säkert att resultatet ligger mycket långt bort från idén om en jättelåda med diabilder.

Det *kan* däremot (för att utveckla metaforen) vara fråga om en lite mindre låda med ett urval *representativa* bilder, plus en dagbok över vilka bilder som är tillämpbara på vilken tid. Den lådan kan alternativt tänkas innehålla (konkreta eller abstrakta) *delar* av de ursprungliga diabilderna, som kan sättas samman till hela episodiska minnen enligt recepten i dagboken. I båda fallen kan drömmen begripas som resultatet av en titt i diabildslådan utan ledning av någon dagbok. När tidstråden, som när vi är vakna går fram och tillbaka mellan bilderna och skapar ett minne av enda sammanhängande händelsekedja, inte är intakt så hoppar drömmaren istället från bild till bild enligt mer primitiva principer (både Hume och Freud talade om en av principerna som *association genom likhet*).

Något mycket liknande händer antagligen vid det sjukliga tillstånd som kallas Korsakoffs amnestiska syndrom. Då förlorar den drabbade förmågan att hämta fram nyligen lagrade episodiska minnen, och verkar inte heller kunna lagra in nya sådana. Patienten är desorienterad i tid och rum och rapporterar istället från något som liknar ett kaos av intryck hämtade från en tidigare period av hennes liv – man säger att hon konfabulerar, men sannolikt beskriver hon helt enkelt sin vakendröm medan den pågår. Den tidstråd som har gått av vid detta tillstånd har sin fysiska lokalisering i det så kallade limbiska systemet, där en ofta omtalad hjärnstruktur vid namn hippocampus

spelar en viktig roll. Tillståndet är ofta reversibelt, och i de fallen minns patienten efteråt det mesta av det som under en tid var otillgängligt. Vilket visar att minnet inte var borta, utan bara fungerade på ett annat sätt – precis som i drömmen.

Korsakoffs amnestiska syndrom är ett patologiskt tillstånd, och en patient med denna diagnos är hjälplös i vardagen. Men vad kan det då vara för poäng med att ett liknande slag av kaos drabbar oss varje natt i drömmen?

Många har spekulerat över drömmens biologiska funktion, och jag ska inte vara sämre. Här kommer tre svar som jag menar ger var sin bit av sanningen. För det första är det mycket energikrävande att läsa och anteckna i den inre dagboken hela tiden, och den resurs som medvetandet tär på när det ordnar erfarenheterna i tid och rum måste regelbundet förnyas. För det andra har det ju inte bara fördelar att vara ordningsam. Viktiga associationer och uppslag som annars skulle fått komma till tals, riskerar hela tiden att hämmas till förmån för den goda ordningen. (Om man inte städar sitt arbetsrum alltför ofta kan man få väldigt goda idéer när man äntligen hittar den där boken som man förlade för ett halvår år sen.) Vi drömmer med andra ord som vi gör därför att vi behöver tillgodogöra oss lärdomar av våra tidigare erfarenheter på andra sätt än vad det vakna, starkt framtidsdrivna, hårt organiserade och "rationella" tänkandet erbjuder. Vi behöver vandra omkring utan kompass i minnenas landskap. För det tredje måste vi vända blad i dagboken. De flesta av oss är nog välbekanta med känslan som infinner sig när det som hände i går plötsligt har hänt *i går* (från att ha hänt *förut i dag*), och den känslan motsvaras säkerligen av en viktig psykisk realitet. Vårt psyke har den förnämliga egenskapen att kunna organisera information i hierarkier vilket bland annat betyder att det som hände för tre dagar sen hände just *för tre dagar sen*, inte *för 420 minuter sen*. Varje natt nollställer vi därför tim- och minuträknaren och lägger istället ytterligare en dag till de gångna. Och när den förgångna dagen packas ner så packas den också ihop (komprimeras), det vill säga den lagras på ett mer effek-

tivt sätt än som en serie av timmar och minuter samtidigt som minnet av den befrias från en mängd detaljer som kan bedömas vara irrelevanta för framtiden. Drömmen kan vara en avspiegling av detta packande.

Att drömmens kreativa kaos handlar om att organisera minnen på ett annorlunda sätt är mindre uppenbart i vissa drömmar än i andra. Inte sällan kan man ju drömma om landskap som man (vid reflektion i efterhand) inte kan känna igen som något som man sett. För att inte tala om att man i drömmen kan utföra handlingar som man aldrig utfört i verkligheten; att flyga är kanske det vanligaste exemplet. I otaliga andra drömmar är anknytningen till självbiografiska minnen mer uppenbar. Jag ska ge ett exempel, där denna anknytning dessutom föreligger på två plan samtidigt.

En fågelskådares drömmar

Natten till den 24 januari 2004 drömde författaren följande, i det närmaste ordagrant avskrivet från uppteckningen samma morgon:

Jag är på Hvitfeldtskas skolgård som också är en vik av havet eller av en stor sjö, där är några decimeter djupt vatten som jag står i. Där är en massa människor och många ska iväg på något slags krigsuppdrag, de sätter sig i platta farkoster som liknar Paddan eller i stora platta gummibåtar, röda och gula. Jag och en annan person kommenterar lite föraktfullt att de inte vet hur de ska göra för de har inte varit ute i krig, vet de till exempel att de ska krypa ner så att de inte syns ovanför relingen? har de hjälm på sig? och så vidare. Men de har i alla fall vett att huka under relingen ser vi. Gummibåtarna verkar väldigt sårbara. Själva ska vi se till att smyga oss ombord på ett flygplan som ska iväg dit... oklart om det är ett krigsuppdrag eller bara en övning. – Jag vadar omkring på östra delen av skolgården (där cykelställen brukade vara i verkligheten) och letar efter saker på botten, det är det andra som gör också. En busig liten pojke beskjuiter mig med något som liknar ett ärtrör, han spottar iväg små hårda vita (?) saker (mindre än ärtor) som gör lite ont när de träffar, han irriterar mej. Jag hittar två saker på botten, ett platt föremål med en eller två gropar i, och så en fågel i något hårt material och med

några tecken på (?), den ser ut som en karikatyr av en redan i sig lustig fågel som liknar en morkulla (påpekar min hustru när jag i vaket tillstånd beskriver den!). Den har en tjock gump nertill där den är tillplattad så att man kan ställa den, en kort smal hals och ett runt huvud, sen går den jättelånga näbben ända ner till marken/fötterna. Näbben står lite öppen. Jag tror att det är ett nytillverkat prydnadsföremål. Borta vid sydvästra delen av skolgården (till vänster om stora grindarna om man kommer genom dem) sitter en äldre man och tar emot och sorterar fynd som folk har gjort. Han har en rejäl hög av grejer framför sig (association nu: *Antikrundan*). Jag säger att jag inte tror att jag hittat något värdefullt, och att den där fågeln väl är något som är nytillverkat för turiständamål. Han verkar dock klart intresserad och efter en stund när jag pratar med honom igen förklarar han att den lilla platta biten är en bit kopparplåt som har suttit längst ner på ett hus som skydd mot väta – vad heter det nu igen frågar han och jag svarar ”sims” fast jag vet att den egentligen sitter uppe vid taket. Han tycker att det är OK att kalla den sims, det är alltså en bit av en sådan, den är riktigt gammal (tusen år?). Han har putsat upp den och man ser tydligt de två runda fördjupningarna i den, ungefär enkronasstora (påminner om offergropar i stenar). – Sen går han över till att prata om fågeln och den är verkligen ett fynd, menar han, kanske det finaste som någon hittat idag. Den är väldigt gammal och bevisar dels att det har funnits sådana fåglar, dels att folket på den tiden dyrkade dem och gjorde bilder av dem. Båda delarna har man misstänkt eftersom man hittat ett tiotal fragment som tytt på det men det är första gången man hittar en hel fågel. Den är av sten. – Sen är jag och min kompis (inte den gamle mannen alltså) uppe i bergen och letar efter fågeln och/eller lämningar av den. Det finns tecken som tyder på att den fortfarande kan leva kvar högt uppe i bergen... (stämningen ungefär som i *En försvunnen värld*).

Läsaren är verkligen tålmodig som har följt med ända till slutet och jag ska inte trötta henne ytterligare genom någon långrandig drömtolkning. Låt mig bara nämna att den äldre mannen som sorterar fornynd tveklöst kan identifieras med min förträfflige psykoanalytiker. Visst är det härligt att han sitter på min gamla skolgård och putsar och värderar mina gamla minnen!

Här är fågelskådardröm nummer två, precis tre månader senare: natten till den 25 april 2004. Den är ett rätt fint exempel på en återkomst till samma drömlandskap, men med variationer:

Återigen på Hvitfeldtskas skolgård, där är ett par decimeter vatten som vi står i, det är en strand, där går två fåglar, en tycker jag först ser ut som en luggsliten örn eller vråk men sen ser jag att det är en liten brun häger – vi är ju i Egypten eller närheten så det är inte så konstigt att hägrarna ser exotiska ut. Den andra fågeln är också en slags häger, liknar lite en amerikansk natthäger men med lite blekare färger... Det ligger en stor hög av sand eller något liknande på skolgården, vid lilla skolgården det vill säga ungefär där den gamle arkeologen satt i den andra drömmen från Hvitfeldtska. Man kan rutscha ner för den och det är trevligt. Det är två andra personer med, en lite äldre (L.F.?) och en snarare lite yngre eller möjligen jämnårig med mej. Det är jag som ska utsättas för någon lek eller något skämt och jag kasar omkring i sandhögen och låtsas gömma mej för de andra... en trivsam stämning. Jag är nog i 12- till 15-årsåldern, det vill säga som när jag gick på den skolan.

Kommer jag att konfabulera om vadarfåglarna på Hvitfeldtskas skolgård om och när jag så småningom drabbas av ett amnestiskt syndrom? Det får någon annan konstatera i så fall...

Nog om kaos, minnen och fåglar. Annars hade jag här kunnat referera en dröm om hur vi går på grund i Mjörn. Vissa läsare torde ana ett historiskt sammanhang. Den här lilla betraktelsen ska istället avslutas med en filosofisk dröm.

En verklighet (drömd)

Natten till den 25 april 2004 var en annan av författarens drömmar denna, också den i det närmaste ordagrant återgiven efter anteckningarna samma morgon:

Jag håller på att räkna statistik i drömmen. Kommer på att jag behöver prata med en kille som heter Wien och som jag inte har sett på jättelänge, han var klasskamrat eller lekkamrat från Olivedal. Han

ska på något sätt hjälpa till med statistiken. Drömmen är rätt ansträngd som den kan vara när man har tänkt för mycket på kvällen. Jag håller på att försöka konstruera någon slags övningsmaterial eller schablon för signifikanstestning. I vilket fall som helst går jag ut på gatan, som är Olivedalsgatan, och där möter jag en ljushårig rätt ung kille som säger "Hej, känner du igen mej? Det är Wien!" Jag säger till honom ungefär att "Javisst det var överraskande, men det är inget mot vad överraskad du kommer att bli när jag berättar... det är så märkligt..." Jag blir alldeles upphetsad och förtjust över hur märkligt det är att jag träffade honom när jag just behövde honom men inte sett honom på 30–40 år. – Sen blir jag (i drömmen) medveten om att det är en dröm, och då är det ju inte så märkvärdigt längre. Jag diskuterar med mig själv om jag nu ska berätta för Wien om det märkliga i sammanträffandet, eller inte. Problemet är ju att det är en dröm, så han finns inte och alltså får han inte veta det även om jag berättar det... men jag känner för att ändå berätta det! Jag säger till mig själv något i stil med att "Det är ett rimligt existentiellt beslut även om det inte är rationellt." Efter detta vaknar jag nog (minns i varje fall inget mer av drömmen).

Ja, kära läsare, tänkte jag rätt?

Notera först att det är problematiskt på *två* sätt att berätta för Wien om det märkliga i sammanträffandet på Olivedalsgatan. Det ena är alltså att drömmaren inser att Wien inte finns, så det finns ingen att berätta för. Det andra problemet följer av drömmarens första reflexion när han väl noterat att han drömde: att mötet utspelas i en dröm gör det mycket mindre märkvärdigt... det finns kort sagt inte längre något att berätta.

En filosofisk relativist kan alltid tänka sig att försöka underbygga en drömmares ställningstagande genom att hävda att drömmen är "drömmarens sanning". Nu är jag inte relativist gudbevars, men låt oss ändå pröva den vägen: Både min kamrat och det märkliga mötet tillhörde drömmarens sanning, därför borde jag kunna tilltala honom precis som vanligt och berätta om det märkliga i mötet. Tyvärr leder detta ingenvart, eftersom det i denna dröm ingick i drömmarens sanning att sanningen *egentligen* är en helt annan – jag tror ju i drömmen

att det hela bara är en dröm, att Wien inte är verklig, och att mötet inte var så märkligt.

Kort sagt, jag tänkte nog alldeles rätt som kom till slutsatsen i drömmen att det inte var *rationellt* att berätta för Wien!

Men hur var det med den andra delen av slutsatsen, att det skulle vara ett *rimligt existentiellt beslut* att ändå berätta? Det hade varit enklare att argumentera i den frågan om jag hade kunnat förklara nu vad jag menade då, men det kan jag inte. Däremot tror jag fortfarande att slutsatsen var riktig även till denna del... förklara det, den som kan!